

Landskap: *Skåne* Upptecknat av: *Carl Persson*
 Härad: *Ö. Göinge* Adress: *Fack. 29, Skånes Värnsjö*
 Socken: *Osby* Berättat av: *Upptecknaren*
 Uppteckningsår: *1946.* Född år *1889* i *Osby socken*

Villapaskott. s. 1-2.
Julserier. s. 3-6.
Nyårsvatten sköt man ut det gamla året. s. 6.
Knutt. s. 6.
Skara ö. varml. s. 7-9.
Upptecknarens första skolundervisning. s. 10-14.
Gammalt me del mot drycksenskap. s. 15.

Lu F 34.

Skriv endast på denna sida!

Villappaskott.

Då en person fick värk, och isynnerhet om den kom hastigt, trodde man att villappaskott var orsakem därtill. Det var trollkunniga och onda personer som sköte sådana skott, och den person som befann sig i skottlinjen fick värk, även om den som sköt befann sig på många mils avstånd.

Botemedlet bestod i att skjuta över en med nämnda trämpor behäftad person. Men endast den som själv råkat ut för villappaskott, och genom skjutning blivit botad, utföra ett dylikt uppdrag. Denna ceremoni skulle utföras "tågandes och fastandes" innan soluppgången, antingen en torsdags- eller söndagsmorgen. I bössipan inpackades träbitar av nio olika slags träd. Den ~~vänstra~~ sjuke placerades på en jordfast sten, skytten höjde bössan, varefter följande samtal förekom:

Nu skjuter jag.

Vad skjuter du för?

För all slags värk och villappaskott.

2.)

ACC. N:R M. 9804:2.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Därefter small skottet, bössan laddades igen, varefter ceremonien utfördes ytterligare två gånger. Tillfrisknandet tog lika lång tid som den sjuke varit sjuk innan skjutningsceremonien.

En sådan skjutningsceremoni föregick så sent som 1905 då en man sköt över en gammal gumma som då bodde i Kjellsved, nära gården Elisedal. Denne man, som kallades "Gumme Bengts Pälle", satt jag och hörde på en kväll då han berättade härliga spökhistorier. År 1907 begick han självmord. Det sade att han, då han gick till nattvarden, tog oblaten ur munnen och gav dem åt svinen för att de skulle trivas bättre... Möjligen var det religiöst grubbel över denna handling, som blev anledningen till självmordet.

Några julminnen.

Redan i min tidigaste barndom voro de flesta av de gamla julsederna försvunna i min hemsocken. Men de gamla berättade om ätskilligt, som fordom varit sed därstädes. Man var t. ex. mycket nogre med att få alla jordbruksredskap under tak innan julaften, ty annars kunde det hända att Jerusalems skomakare kom och satte sig på dem, och då blev det dålig gröda på den jord som bearbetades med nämnda redskap.

Om denna Jerusalems skomakare var en folkvisa, vilken jag nu, tyvärr, har glömt. Det var emellertid så, att då Jesus, bärande sitt kors, fördes fram på vägen till Golgata, blev han trött och satte sig ned för att vila vid en skomakares hus. Men skomakaren jagade bort honom. Det heter därom i visan: "Packa dig ifrån min dörr, bort att lida som du bör..." Jesus sade till honom: "... Du skall, intill världens ände, vandra kring i alla

land..."

Sedan den dugen är Jerusalems skomakare ständigt på vandring, bärande sitt lästknippe på ryggen. Den enda gången han får vila, är julnatten, under förutsättning av att han finner något jordbruksredskap, t. ex. plog, harv eller dylikt att sätta sig på.

De gamla berättade även att det fordom förekom kappkörning och kappridning sedan julotten var slet. Den som kom först hem, kunde påräkna att få god gröda under det kommande året.

En julsed som bibehölls ända till innavaramåns sekels början, var de s. k. "julabrevet," som under julen pryddes de annars från andra prydnader merendels tomma väggarna. Dessa julabrev - som såldes av gårdvaruhandlare - voro utförda i färgtryck, och bland dem var flera religiösa motiv t. ex. De vise männen, Barnet i krubban, Jesus på korset o. s. v. Och så var det även bilder av kungen, drottningen samt andra medlemmar av den kungliga familjen. Men det

var även julabrev med varjehanda humoristiska motiv, t. ex. Träringkravnen, vari gamla fula kringar inkastades för att "malas om," och därefter kommo ut igen som unga vackra flickor.

Man bibehöll fortfarande den gamla seden att ej göra något besök under julaften ~~eller annan~~ och juldagen. De gamla sade att vid ett sådant besök kunde man riskera att det kastades "mäsö" på inkräktaren. ("Mäsö" torde betyda soppe eller späd vari mat kokats. Samma stamord i det gamla dialektordet mäsöia = laga eller tillreda mat.)

Men på annandagen börjades julkalasen i gårdarna. Bönderna i byn gjorde sina storkalas i tur och ordning under julens lopp, men torpare och backstugusittare fingo nöja sig med att bjuda varandra på kaffe och vetebrod samt kanske någon gång - en "gök" eller två. De allra fattigaste fingo (liksom i vår tid) tillbringa julen i ensamhet...

Man höll även fast vid seden att ej låta någon

besökande gå inman han undfägnats med någon mat eller dryck, ty annars "bar hem ut julen" ur hemmet.

Under nyårsnatten "sköt man ut det gamla året." Då kunde man höra skottens knall här och där i byarna. Denna sed var bestående tills i början av 1900-talet.

Den 13 januari var det slut på julen. "Då kommer Knut och kör julen ut," hette det i ett gammalt rim. Den dagen togs julbrevet ned från väggarna, rullades samman och lades i någon låda, för att åter användas vid nästa jul. Sedan gick var och en till sin vanliga syssla.

Under forna tiders jular var det inte många julgävor till varken barn eller äldre personer i de fattiga torparhemmen. Men för dessa människor medförde julhögtiden dock ett poetiskt skimmer i en tröstlös och eländig tillvaro. Det gamla, men ständigt nya budskapet om Frälsarens födelse, gav dem kraft att uthärda jordelivets vedermödor.

Maram och varulven.

De gamla i min hemsocken talade ofta om maram och varulven, dock mest om maram vilken många råkat ut för. Enligt folksägnet kommo marer och varulvar till på det sättet, att då en havande kvinna sökte lindra de kommande födelsmärtorna genom att krypa igenom en "fölahammel" (= Flamm, himna vare fölet vid födelsen är innerlutet.) blir barnet en varulv om det är en gosse; om det är en flicka blir hon en mara. Under nätterna kan maram tränga sig in i ett hus och "rida" en människas som ligger i sin säng. Hon kan tränga sig in genom ett nyckelhål eller en springa.

Flär kan anmärkas att folktron om maram har sin motsvarighet i den moderna spiritismens lära om de- och rematerialisering. Maram är således ej något anderväsen. Men maram har det mycket svårt, och får genomgå stora lidanden. Det enda som kan lösa henne från eländet är att säga till henne: "Du är en mara."

2.)

ACC. N:R M. 9894:8.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Men som jag aldrig hört något om en maras yttre kännetecken, riskerar man att med nämnda magiska formel tilltala fel person. -

Man har lagt sig och ligger och tänker på någonting. Plötsligt är det något som hoppar upp i sängen nere vid fötterna. Man känner en tyngd över bröstet, och man kan ej tala eller röra sig. Det höres en susning och ett underligt läte. Man förmår endast frambringe oartikulerade ljud. Plötsligt känner man sig fri, men är svettig över hela kroppen. Sålunda var min erfarenhet av marriten under mina tidigaste ynglingesår. Det var mycket hemiska upplevelser.

Men det fanns flera medel varmed man kunde freda sig mot maran. Om någon person låg i samma rum som den marridne, kunde han, då han hörde de oartikulerade lätena, få maran till att försvinna om han nämnde den marridnes dopnamn. Man skulle även placera skorna med tårna utåt under sängen, ty vora hämlarna vända utåt, underlättades därmed marans hopp upp i sängen.

Men det bästa radikalmedlet var att placera en sax nere vid fötterna i sängen.

Mam red även hästarna i stallet. Det hände att de någon morgon voro mycket svettiga och hade mamens flätad. Självt har jag sett dylika marflätor, vilka voro så invecklade så att det var omöjligt att lösa upp dem. Påståendet att dylika flätor uppkomma genom mamens gnidning mot spiltan, är föga trovärdigt.

En mam som var varulv hade det yttre kännetecknet att hans ögonbryn voro sammansväta. Om nätterna förvandlades han till en stor hund, som var mycket farlig för havande kvinnor då de voro ute på nattlig färd. Det var då säkrast att undvika hjulspåren, vari varulven vanligen löpte. Om den havande kvinnan ändå råkade ut för en varulv, var det säkrast att kasta till honom något klädesplage, samt, medan han sönderrev detta, springande anslå sig.

Jag har dock aldrig hört någon kvinna berätta några egna erfarenheter med varulven; däremot har många plågats av marritt

Min första skolundervisning.

Det var min nyfikenhet som blev orsaken till att jag lärde mig läsa innan jag kom i Småskolan. Mor och mormor brukade varje söndag läsa högt i bibeln eller postillan. Jag undrade då över orsaken till att man kunde sitta och rabbla upp en massa ord genom att titta i en bok. Då jag frågade mor och mormor därom, började de lära mig de götiska bokstäverna i en gammal psalmbok. Sedan gav mor mig en s.k. abc-bok, vari en tupp, stående på ett penningekrin, var avbildad. Denna tupp "värpte" en del trevliga saker. Det var ofta en slant, en karamell, en pepparkaka i boken, då jag tog den för att fortsätta mina studier.

På den tiden bodde i trakten två kvinnor, som undervisade barn innan de kommo i småskolan. Den ena av dessa benämndes "Arons Flamma," hon bodde under slutet av 1890 talet på Bökebergu ägor, utmed landsvägen. Hon gav några barn den första undervisningen i

2.)

ACC. N:R M. 9894: //.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

läskonsten. Hon hade inte mycket undervisningsmaterial. Siffrorna inlärdes medelst numren i psalmboken. "Arens Hanna" var vid den tiden i 70-årsaldern, fattig och mager. Den gamla stugan, vari hon bodde är för länge sedan nedrivna.

I Marklunda bodde även en kvinna, som ägnade sig åt barnundervisning. Hon hette Else Andreasson, men kallades vanligen Marklunds Else. Hon torde vid den tiden varit mellan 40 och 50 år. Hennes stuga låg på det s. k. "Marklunda ry", söder om den dåvarande marknadsplatsen. Denna stuga var grå och helmtäckt, såsom många andra små torp- och backstugor på den tiden voro.

Jag kommer så väl ihåg en sommardag år 1896 då jag blev satt i skola hos Marklunds Else. Vi voro några stycken små elever som sutto kring ett bord i stugan, och ofta satt "lärarinnan" och stickade på en strumpa. Hennes mor Torgiär (Benämnd Marklunds Torgiär.)

3.)

ACC. N:R M. 9894 : 12.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

brukade sitta eller ligga i en gammal gustaviansk säng,
där även ofta katten hade sin sopplats.

Bokstäverna inlärdes genom en såregen "ljudmetod"
eller, riktigare uttryckt, ordmetod, vilken visar av följande
exempel: A alla, b bedja, C med ögonen (= Se med ögonen.)
d dela, S vi ä snälla går då bra. ("Äss" i Osbydialekt
betyder om. I betydelsen: under förutträttning av.)
Men som jag redan kände bokstäverna, behövde jag inte
deltaga i nämnda originella lektion.

Ett par av skiljetecknen hade Else underliga benämningar
på. Utropstecknet kallade hon "önsketecken"!

Stavningsmetoden var även något märklig, ja, man kan
kanske säga mera omsorgsfull än den är nu. Här skall
jag göra ett exempel med att stava till ordet skomakare:
~~sko väja sko, m~~ S, k, o säger sko, m, a säger ma,
skoma, k, a säger ka, skomaka, r, e säger re,
skomakare. Kom man under stavningen till ett
fristående i, sade man: "I säger i."

4.)

ACC. NR M. 9894:13.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Jag kommer inte ihåg mycket av Elses skrivlektioner, men vi hade emellertid skiffertavlor och grifflar. Då jag blev vuxen och började forska i gamla handskrifter, fann jag det ganska lätt att läsa den gammaldags skrivstilen. Jag tyckte då, att jag en gång tidigare försökt att formade gamla bokstäverna, och det var säkerligen år 1896 då jag var elev hos Else.

Else var en kvinna, som mera än många nutida pedagog, förstod att föra barnens tankar i rätt riktning. Utan stränghet och utan långt och tröttsamma förmånings- tal, påvisade hon det rätta och orätta i människors handel och vandel. En gång hade jag plockat ganska mycket smultron, som jag, för att komplettera det av en smörgår bestående middagsmålet, tog med mig till "skolan". Min avsikt därmed var även att göra de andra barnen avundsjuka, en avsikt som jag även uttalade. Men Else övertygade mig om att denna avsikt ej var av det goda slaget. Följden blev att jag frivilligt delade med

mina kamrater. Mina egoistiska tankar försvunna.

I "skolargivet" betalade jag - 25 öre i veckan. Skänkte att något barn från ett mera välbärgat hem betalade något mera, men de flesta av oss hade fattiga föräldrar. Men många människor livnärde sig då på endast ett par kronor i veckan.

I denna skola gick jag några veckor, och under denna tid lärde jag mig att "stava och lägga ihop", samt slutligen även att läsa. Vid julem 1896 fick jag en liten sagobok, och jag var mycket stolt över att kunna läsa sagorna.

I slutet av 1890-talet upphörde Else med sin skolverksamhet. Orsaken därtill berodde säkerligen på motstånd av den stränga och hysteriska fröken Dagmar Söderholm, som år 1897 blev lärarinna i Marklunda.

Else Andreasson bodde i sin stuga ända till början av 1920, men kom sedan till Osby äldreomsorgshem där hon dog.

Gammalt medel mot dryckenskap.

Man håller brännvin i munnen på en död kvinna, häller sedan ut det igen och låter den åt dryckenskap hängivne mannen dricka det. Naturligtvis i ovetenskap om hur det behandlats.

Sven Tufvesson, eller som han vanligen kallades, Sägge-Svennen, var redan på 1860-talet bonde i Segedslycke. Han var en förfallen drinkare. Då han var redlöst berusad måste hans dotter Pernilla, eller, som hon enligt den vanliga diminutivformen kallades, Palla hålla brännvin i honom. De gamla berättade att då låg redlöst berusad i sängen, ropade han: "Palla! Kom å gi me lide brännvin."

Helt plötsligt upphörde han med superiet och avskydde t. o. m. lukten av brännvin. Flör kan anmärka att det ej var någon religiös inställning som gjorde slut på hans superi. Men det troddes allmänt, att hans hustru Ingjær begagnat ovanstående "recept."

Inom socknen var även andra på rusdrycker begivne män, som utan någon förklarlig anledning upphörde med superiet.